

jaargang 38 - prijs € 5,40 - juni 2007

4

Pluriforme samenleving

Maatschappij & Politiek

vakblad voor maatschappijleer

I N H O U D

- 4** Democratie onder bedreigingen
Regels van het publieke debat
- 7** Taalspelen
De naamsverandering van de multiculturele samenleving
- 9** Geen multiculturele samenleving
Nieuw domein vraagt om nieuwe benadering
- 12** Wanneer vallen Pasen en Pinksteren op één dag?
Religieuze diversiteit in pluriforme samenleving
- 15** Turkse leerlingen accepteren geen genocide
Armeense kwestie ligt gevoelig in klas
- 18** In de voetsporen van Freudenthal
Afscheid van vakdidacticus Jan Vis

R U B R I E K E N

- 3** Geknipt & geschoren
- 20** Profiel
- 21** Grom
- 22** Lesmateriaal
De pluriforme samenleving
- 23** NVLM
- 24** Signalementen

Redactioneel

Wat voorheen bij Maatschappijleer *multiculturele samenleving heette*, is tot *pluriforme samenleving* omgedoopt. Wat de reden daarvan is en of de inhoudelijke veranderingen van dat domein van Maatschappijleer die naamsverandering rechtvaardigen, daarover kun je twisten... en dat doet *Maatschappij & Politiek* ook in dit themanummer over dat domein.

Meindert Fennema, hoogleraar Politieke theorie van etnische verhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam, en dit voorjaar veel in het nieuws naar aanleiding van zijn kritiek op de wijze waarop het debat over de kwestie van de dubbele nationaliteit van bewindslieden - met name in de Tweede Kamer - werd gevoerd, gaat in op de gevaren die het publieke debat bedreigen. Zijn gouden regels voor dat debat verdienen het om groot afgedrukt en ingelijst in uw maatschappijleerlokaal te worden opgehangen.

Een goed voorbeeld van een degelijk bedreigd debat is de discussie over de vraag of de massamoord op Armeniërs tijdens de laatste jaren van het Ottomaanse rijk genocide mag, c.q. moet worden genoemd. Wolter Blankert gaat daar nader op in.

Jan 'Maatschappijleer' Vis, gaat met pensioen. De Rijksuniversiteit Groningen luisterde zijn afscheid op met een symposium over ontwikkelingen in en van het vak. Lieke Meijs was erbij en doet verslag.

Hebt u uw vakantie al geboekt? Grom bijt zich vast in het idee van de kersverse onderwijsminister Plasterk om de werkdruk van leerkrachten te verminderen door de vakanties te bekorten. Zo kunnen we onze werklust meer spreiden immers. Ik behoor tot de pre-mammoetgeneratie. Mijn oude HBS liet ons ook elke zaterdagochtend nog voor lessen opdraven. Misschien laat zich daar een aardige suggestie voor minister Plasterk aan ontlenuen om de werkdruk voor leerkrachten te spreiden: herinvoering van de zesdaagse werkweek.

Hans van der Heijde

Overhandiging rapport

Maatschappijwetenschappen

Begin juni overhandigde Paul Schnabel, de voorzitter van de Commissie Maatschappijwetenschappen, het eindrapport van de commissie aan staatssecretaris Marja van Bijsterveldt. De commissie is ingesteld om een geheel nieuw examenprogramma voor het vak Maatschappijwetenschappen te ontwikkelen. De NVLM verwacht dat na de zomervakantie veldraadplegingen over het rapport kunnen worden georganiseerd [zie rubriek Signalementen].

(Bron: NVLM-nieuwsbrief, mei 2007)

Achterstandsléerling grijpt mis

Het geld voor achterstandsléerlingen komt niet goed terecht. Zelfs het chique Amsterdamse Barlaeusgymnasium geldt nu als achterstandsschool en krijgt 380.000 euro uit een potje dat bestemd is voor scholen met veel achterstandsléerlingen. Dat heeft de school te danken aan het Ministerie van Onderwijs; volgens het ministerie komt namelijk 53 procent van de Barlaeus-leerlingen uit een probleembuurt. In het algemeen zijn de leerlingen volgens de Barlaeus-rector echter niet als probleemleerlingen aan te merken. De nieuwe regeling om scholen met achterstandsléerlingen te steunen, het leerplusarrangement, is niet meer gebaseerd op etnische afkomst, maar op de buurt waar leerlingen wonen (er zijn ook autochtone probleemleerlingen). Komt meer dan 30 procent van de leerlingen uit een achterstandswijk, dan krijgt een school extra geld. Wat een achterstandswijk is, wordt bepaald met gegevens over het aantal bewoners dat werkloos of allochtoon is of een laag inkomen heeft. Voor het leerplusarrangement is 75 miljoen euro per jaar uitgetrokken. Honderd scholen profiteren ervan, maar een deel van die scholen heeft nauwelijks achterstandsléerlingen. Scholen die wel behoefte hebben aan steun, krijgen daardoor minder geld of zelfs niets. Ook het Etty Hillesum-lyceum in Deventer heeft behoefte aan extra

steun. Het ministerie telde hier echter 28 procent achterstandsléerlingen, net te weinig om geld te krijgen. Het Etty Hillesum is een conglomeraat van zes scholen; sommige daarvan hebben veel achterstandsléerlingen, maar omdat die zes officieel als één school te boek staan, krijgen ze niets.

(Bron: Trouw, 8 mei 2006)

Knoei niet met lesuren

Net als in het najaar van 2006 trekken in mei en juni tientallen inspecteurs erop uit om op 75 scholen voor voortgezet- en beroepsonderwijs te controleren hoe het met de onderwijstijd is gesteld. Ging het in het najaar nog om de geprogrammeerde les-tijd (dat wat in studiegidsen, op internetpagina's en in lesroosters staat), nu gaat het om welke lessen werkelijk werden gegeven. Oud-minister van Onderwijs Maria van der Hoeven heeft scholen gedreigd met financiële sancties als ze niet aan de eisen voldoen (1.040 klokuren les in de onderbouw, 1.000 in de bovenbouw en 700 in het examenjaar). Het is nog niet duidelijk of, hoe en wanneer scholen hiermee te maken krijgen. De scholen dringen aan op uitstel, de Tweede Kamer wil voor de zomer uitsluitel. Staatssecretaris van Onderwijs Marja van Bijsterveldt hoopt die in het najaar te kunnen geven.

(Bron: de Volkskrant, 30 april 2007)

Nog geen gratis schoolboeken

Ouders van leerlingen op de middelbare school betalen komend schooljaar nog voor de schoolboeken. Dat maakte minister van Onderwijs Ronald Plasterk gisteren bekend in de Tweede Kamer. Zijn voorgangster Maria van der Hoeven had nog gestreefd naar gratis schoolboeken per aankomend schooljaar, maar dat is

volgens Plasterk 'technisch niet haalbaar'. Ook zitten er volgens de minister 'financiële haken en ogen' aan, omdat het kabinet Balkenende IV nog volgens de begroting van het vorige kabinet werkt. Pas in 2008 gaat het huidige kabinet zijn eigen begroting opstellen. Daarin zal ruimte moeten worden gevonden voor het bedrag van 300 miljoen euro dat nodig is om schoolboeken gratis te maken voor ouders

(Bron: NRC Handelsblad, 27 april 2007)

Examens in het mbo

Staatssecretaris van Onderwijs Marja van Bijsterveldt oordeelde dat 85 opleidingen drie jaar lang niet mogen examineren, omdat hun examens de afgelopen tijd onder de maat waren. Toch is de kwaliteit van de mbo-examens in korte tijd enorm verbeterd, stelt Marja Creemers, directeur van het Kwaliteitscentrum Examens (KCE), dat de mbo-examens controleert. Op een totaal van 9.000 mbo-opleidingen valt het aantal van 85 nogal mee en in de twee jaar dat het KCE nu toezicht houdt, is het aantal examens dat de toets der kritiek niet volledig kon doorstaan sterk afgenomen. Van Bijsterveldt heeft nog eens 267 opleidingen aangewezen die eveneens geen voldoende scores, maar daar wordt zó hard aan verbeteringen gewerkt, zegt Creemers. De staatssecretaris pakt alleen opleidingen aan die twee jaar op rij slechte examens afgenomen hebben. 'Het is niet zo dat het hele mbo niet deugt', zegt Chiel Renique van werkgeversvereniging VNO-NCW, 'maar we kregen uit bedrijven zorgelijke signalen over de examens van sommige scholen. Dat is heel gevaarlijk, want het examen is een belangrijke schakel tussen onderwijs en arbeidsmarkt.' (Bron: Trouw, 24 april 2007)

Democratie onder bedreigingen

Een democratie is moeilijk voorstelbaar zonder een publiek debat waarin over alle punten die tot politieke besluitvorming (kunnen) leiden kan worden gediscussieerd. Voor een dergelijk debat zijn regels nodig om het ordelijk en democratisch te laten verlopen.

Deze zijn te onderscheiden in regels die de toegang tot het debat bewaken en regels die het debat zelf in goede banen moeten leiden.

Als *toegangs regels*, die met juridische middelen moeten worden afgedwon-

MEINDERT FENNEMA

Een democratie kan niet zonder een publiek debat, dat ondermeer is gebonden aan regels van respect en verantwoordelijkheid en vrij is van bedreiging van de vrijheid van meningsuiting. In zijn betoog bespreekt politicoloog en socioloog Meindert Fennema deze regels.

gen, beschouw ik:

- het niet aanzetten tot geweld,
- het niet oproepen tot uitsluiting van burgers van het publieke debat en van de politieke besluitvorming, en
- het erkennen van de tegenstander als mens (iemand die homoseksuelen voor 'erger dan varkens' uitmaakt heeft dus geen recht van spreken en zou daarvoor moeten worden bestraft; de uitspraak van Marcel van Dam aan het adres van Pim Fortuyn 'U bent een minderwaardig mens' lag op de grens van het oorbare).

Deliberatie

Er zijn er echter ook regels van het debat die niet met juridische middelen kunnen worden afgedwongen maar die voor het goed functioneren van dat proces van grote betekenis zijn. Dit zijn deliberatie regels. Die regels moeten er voor zorgen dat deelnemers aan het publieke debat, die vanuit zeer verschillende denkkaders argumenteren, vruchtbaar met elkaar debatteren. Daarvoor moeten de debatregels zijn ingebed in een politieke cultuur die door een grote meerderheid van burgers op zijn minst wordt geaccepteerd en door de politieke elites wordt gedragen. Die politieke cultuur moet, zeker in een multiculturele samenleving, aan een drietal voorwaarden voldoen: (i) zij moet reflectie op het eigen standpunt stimuleren, (ii) zij moet overtuiging boven dwang en uitsluiting stellen, en (iii) er moet ruimte zijn om de ervaringen van individuen of groepen met meer algemene principes in verband te brengen.

Tot voor kort leefden wij in Nederland in een pacificatie democratie. Hierin was de deliberatie voor een deel van de politieke besluitvorming losgekoppeld omdat de deliberatie alleen in eigen kring, en veel politieke besluitvorming in een geheim eliteoverleg plaatsvond. De Nederlandse samenleving is echter geen verzuilde samenleving meer en daarmee zijn de verschillende arena's waarin vroeger 'in eigen kring en eigen krant' met elkaar werd gedebatteerd, direct met elkaar verbonden geraakt. In de toeschouwerdemocratie zijn de arena's poreus geworden. Niets blijft lang geheim. Elke groep burgers raakt direct in gesprek met elke andere groep. In het publieke debat is *verkokering* ondenkbaar geworden omdat de verschillende *publieken* niet meer kunnen worden gescheiden, zoals dat in de verzuilde politiek wel kon.

Respect en verantwoording

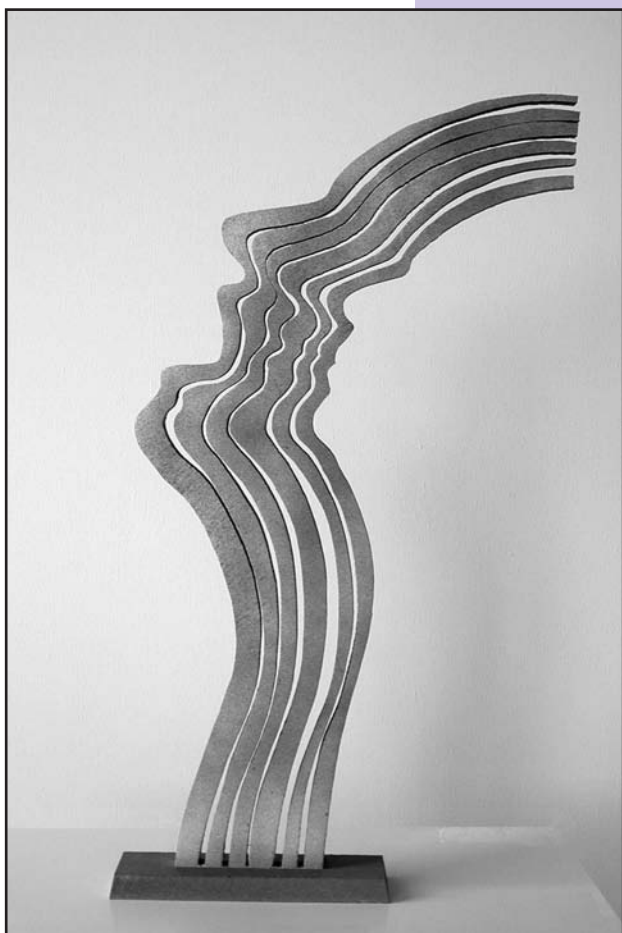
Juist daardoor is er grote behoefte aan de *zachte* deliberatieregels die het debat in goede banen moeten leiden. De twee gouden regels, die aan Gutmann and Thompson (1996) zijn ontleend, zijn: *wederzijds respect* en het *afleggen van verantwoording*. De eerste gouden regel reguleert de verhouding tussen gelijken en optimaliseert daarmee de horizontale loyaliteiten in het proces van deliberatie. De tweede gouden regel reguleert de verhouding tussen vertegenwoordigers en achterban en optimaliseert dus de verticale loyaliteiten. In een democratisch debat dienen vooral de politieke elites zich aan deze gouden regels te houden.

Dat dat in Nederland niet altijd gebeurt wordt treffend geïllustreerd aan de hand van de discussie over de dubbele nationaliteit van twee bewindslieden in het huidige kabinet, die door de groep Wilders in de Tweede Kamer werd geïnitieerd. De reacties van bijna alle Tweede Kamerleden op de vragen en moties van de groep Wilders gingen niet uit van respect voor de opvattingen van Geert Wilders. Men sprak er schande van dat Wilders deze zaak überhaupt had durven agenderen en probeerde aan te tonen dat de betreffende groep dat met onzuivere bedoelingen had gedaan, zonder op de zaak zelf in te gaan. Die zaak zelf betrof de vraag of de bewindslieden Nebahat Albayrak en Ahmed Aboutaleb, die ook in het buitenland uitsluitend namens Nederland optreden, daarbij niet kunnen worden gehinderd door een tweede staatsburgerschap dat hen onderdaan maakt van een ander land waarmee Nederland mogelijk in conflict zou kunnen komen. De regeringspartijen waren in dit specifieke geval niet bereid om serieus op de argumenten van de oppositie in te gaan, maar suggereerden 'kwade trouw'. Een dergelijke overtreding van de deliberatieregels maakt een democratisch debat vrijwel onmogelijk en is dus schadelijk voor de democratie.

Politieke bedreiging

Het fenomeen van politieke bedreigingen vormt echter een nog veel ernstiger probleem van de huidige democratie en daar heeft men nog geen goed antwoord op.

Politieke bedreigingen zijn eigenlijk onder geen van de bovengenoemde regels goed te vangen omdat zij veelal niet in de openbaarheid worden gedaan maar wél als doel hebben het publieke debat te beïnvloeden. Dat onderscheidt deze bedreigingen van persoonlijke bedreigingen in de privésfeer die nog veel frequenter voorkomen. Het exacte aantal is onbekend, maar volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) wordt jaarlijks 4 procent van de Nederlandse bevolking het slachtoffer van bedreiging.¹ Hier gaat het echter alleen om bedreigingen die beperking van de uitingsvrijheid tot doel hebben. In tegenstelling tot bedreigingen in de privésfeer, leveren dergelijke bedreigingen een di-

De Schreeuw van Jeroen Henneman. Het kunstwerk toont het profiel van Theo van Gogh.

rect gevaar voor de democratische rechtsstaat op. In het *NRC Handelsblad* van zaterdag 14 april merkt Herman Vuijsje op dat men in Nederland deze vorm van inperking van de vrijheid van meningsuiting langzamerhand als een gegeven begint te accepteren. Slechts weinigen lijken bezorgd over het feit dat de producent van de film *Submission* deze film niet meer durft te (laten) vertonen. De opera *Aisha* werd afgelast nadat Marokkaanse acteurs het doelwit van bedreigingen waren geworden en nadat Denemarken hetzelfde overkwam werden daar de Deense spotprenten niet meer afgedrukt. Men raakt er aan gewend en ziet het kennelijk niet als een majeure bedreiging van de democratie. Toch is hier sprake van directe zelfcensuur.

Daarnaast zijn er ook andere vormen van zelfcensuur. Collega Paul Cliteur is (tijdelijk) gestopt met schrijven over onderwerpen waarvoor hij werd bedreigd. Wat is echter de invloed op andere schrijvers en politici die worden bedreigd? Over het effect van bedreigingen van personen is eigenlijk nog maar heel weinig bekend.

Natuurlijk, politieke bedreigingen zijn van alle tijden en het is heel moeilijk vast te stellen of het absolute aantal bedreigingen werkelijk spectaculair is toegenomen, omdat bedreigingen vroeger meestal geheim werden gehouden om potentiële bedreigers niet op een idee te brengen, terwijl ze nu meestal breed worden uitgemeten. Het is echter onbetwist dat na de politieke moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh politieke bedreigingen een veel angstaanjagender context hebben gekregen. Daardoor is het effect van die bedreigingen waarschijnlijk ook veel groter. Het is een probleem waarnaar nog veel te weinig onderzoek is gedaan. ■

Noot

1. Wittebrood, Karin, *Slachtoffers van criminaliteit: Feiten en achtergronden*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2006, p.36.

*Meindert Fennema is hoogleraar
Politieke theorie van etnische
verhoudingen aan de Universiteit
van Amsterdam.*

Taalspelen

HANS VAN DER HEIJDE

De vervanging van *multiculturele samenleving* door *pluriforme samenleving*, waarbij negatieve associaties bij multiculturaliteit naar pluroformiteit meeverhuizen, kan als een ernstige fout worden gezien. Aan de hand van verschillende facetten van pluriformiteit licht Hans van der Heijde dit in een **beschouwing** nader toe.

Wat tot voor kort nog *multiculturele samenleving* heette, wordt bij Maatschappijleer nu als *pluriforme samenleving* opgevoerd. Achter die naamsverandering gaat echter niet een radicale ingreep in de bijbehorende inhouden en eindtermen schuil. Pluriformiteit van de samenleving is onverbreekelijk verbonden met de mo-

derne democratie. Die kenmerkt zich immers door rechten en vrijheden die tot pluriformiteit leiden. Multiculturaliteit is daar maar één facet van. Pluraliteit van opinies, partijpolitieke veelvormigheid zijn andere aspecten en de diversiteit van pressiegroepen is weer een ander facet. Religieuze diversiteit is ook een aspect, deels, maar zeker niet geheel, aan multiculturaliteit gerelateerd, tenzij het hele scala van protestantse kerkgenootschappen als even zoveel cultuurgroepen worden beschouwd.

Associaties

De eindtermen, en diensgevolge de behandeling daarvan in de maatschappijleermethoden, beperken zich vrijwel geheel tot dat multiculturele facet. Hebben we hier te maken met de metaforische *toto pro pars*, het geheel als beeld voor het deel, of gaat het om een poging negatieve associaties te bezweren die het begrip *multiculturele samenleving* vanaf het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw bij steeds meer mensen is gaan oproepen? Een bezwering met behulp van de vervanging van dat besmet geraakte begrip door een ander, dat bij vrijwel iedereen op zijn

Illustratie: Anneke Gast

minst neutrale en vaker positieve associaties oproept? Het antwoord laat zich raden.

Ooit dacht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) de stigmatisering van, wat toen nog culturele of etnische minderheden werd genoemd, met de invoering van de benaming *allochtonen* weg te kunnen poetsen.¹ Eenmaal ingeburgerd - lees: die aanduiding en niet de aangeduiden - bleken de stigmata gewoon meevertuurd. Nu, een kleine twintig jaar later, lijkt men in het vocabulaire van het politiek correcte discours weer terug te zijn bij de aanduiding *etnische minderheden*, naar men mag aannemen omdat de aanduiding *allochtonen* verondersteld wordt inmiddels teveel negatieve associaties op te roepen.

licht te richten. De voorspelling is immers gerechtvaardigd dat negatieve connotaties en associaties bij *multiculturaliteit* naar *pluriformiteit* meeverhuizen - en dat is hoogst ongewenst.

Democratie en pluriformiteit

In zijn lezing op de Docentendag gaf Ruud Koole maatschappijleerdocenten een krachtige boodschap mee: maak duidelijk dat politiek in een democratie ingewikkeld is en ook behoort te zijn. Om de eenvoudige reden dat samenlevingen met een modern democratisch staatsbestel pluriform zijn. Niet alleen vloeit die pluriformiteit voort uit de rechten en vrijheden die aan de basis van de moderne democratie staan, het omgekeerde geldt ook: zonder pluriform-

kritiek op het populistische misverstand dat *de politiek* niet naar *het volk* luistert. Dat is alleen daarom al een gevaarlijk misverstand omdat het impliceert dat er zoiets is als *het volk* met eenduidige belangen en opvattingen, hetgeen op zichzelf een ontkenning van pluriformiteit vormt. Ongewild en onbedoeld wordt met de vervanging van *multiculturele samenleving* door *pluriforme samenleving* dus het risico genomen dat lipdienst wordt bewezen aan het misverstand dat *populisme* heet. Dat bezwaar kan maar op één manier teniet worden gedaan: door in dat domein voldoende aandacht aan alle facetten van pluriformiteit te besteden en door het duidelijk aan het domein Parlementaire Democratie te verbinden. ■

Pluriformiteit vloeit voort uit de rechten van vrijheden die aan de basis van de moderne democratie staan.

Zonder pluriformiteit geen democratie.

Noot

1. Zie: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Het Allochtonenbeleid*, rapport 36, Den Haag 1989.

Er bestaat dus de neiging om door de introductie van andere begripsmatige aanduidingen ongewenste, negatieve associaties te neutraliseren.

Men beseft echter niet dat die associaties sterker zijn dan taal, en na enige tijd net zo sterk aan het nieuw geïntroduceerde begrip verbonden raken als zij aan het oude waren.

Juist daarom is het een ernstige fout geweest *multiculturele samenleving* door *pluriforme samenleving* te vervangen, zonder aan die laatste domeinaanduiding ook recht te doen en op alle facetten van sociale, culturele en politieke pluriformiteit het zoek-

miteit geen democratie - ik beseft dat ik hier politiek-theoretisch gesproken heel kort door de bocht ga.

Gesteld dat aan het begrip *democratie* een positieve waarde wordt toegekend (wie doet dat niet) dan moet dat ook voor pluriformiteit gelden.

Dat laatste begrip verdient het dus niet tot maar één facet daarvan te worden ingekrompen. Daarnaast behoort het niet te worden gebruikt, nee misbruikt, ter bezwering van negatieve connotaties en associaties, die aan dat ene facet verbonden zijn geraakt.

Koole verbond zijn boodschap aan

Nieuw domein vraagt om nieuwe benadering

Geen multiculturele samenleving

COEN GELINCK

Velen zullen bij de invoering van het domein Pluriforme Samenleving de vergelijking trekken met het thema Multiculturele Samenleving. Deze vergelijking gaat echter niet geheel op, stelt Coen Gelinck in zijn **betoon** over de invalshoeken van het nieuwe domein.

Met ingang van augustus 2007 wordt het domein Pluriforme Samenleving onderdeel van het programma voor het verplichte vak Maatschappijleer op havo en vwo. Het ligt natuurlijk voor de hand om te kijken welke lessen over multiculturele samenleving u nog in de kast heeft liggen, en waarschijnlijk is bij de productie van de nieuwe lesboeken ook met een scheef oog naar het thema Multiculturele Samenleving uit oude methoden gekeken. Dat is echter niet de bedoeling van het nieuwe domein. Migranten en vluchtelingen komen weliswaar ook in de eindtermen Pluriforme Samenleving uitgebreid aan de orde, maar in tegenstelling tot wat Hans van der Heijde elders in deze *Maatschappij & Politiek* beweert, meen ik dat de invalshoek van het nieuwe domein wel degelijk een an-

dere is dan die van het thema Multiculturele Samenleving.

Geschiedenis

Eén van de eindtermen uit het subdomein Geschiedenis van de Pluriforme Samenleving luidt: 'De kandidaat kan aangeven welke factoren (waaronder verschuiving van de structuur van de werkgelegenheid, stijging opleidingsniveau, ontwikkeling van de massamedia) invloed uitoefenen op de samenleving (verzuijing, relatievormen) en welke actoren hierbij een rol speelden'.

De makers van de eindtermen doelen hier zeker niet op de totstandkoming van de multiculturele samenleving. Men zou *multicultureel* aan deze eindterm kunnen koppelen door uit te leggen dat de verschuiving in de structuur van de werkgelegenheid tot

de komst van gastarbeiders heeft geleid. Een directe relatie met verzuiling en relatievormen valt evenwel erg moeilijk te leggen. De eindtermen vragen de docent hier om aan leerlingen uit te leggen hoe het komt dat steeds meer mensen alleen wonen, dat stellen steeds vaker samenwonen zonder te trouwen en dat het krijgen van kinderen wordt uitgesteld. Hier gaat het echt niet meer over de multiculturele samenleving. Dat geldt ook voor de term *verzuiling*. Aan leerlingen moet worden uitgelegd dat radio en televisie aan de cohesie binnen de zuilen hebben bijgedragen, terwijl de opkomst van de televisie ook het einde van de verzuiling inleidde. Deze maatschappelijke ontwikkelingen hebben niets met de multiculturele samenleving te maken, maar horen wel thuis in het domein Pluriforme Samenleving.

Maatschappelijke ordening

Natuurlijk kan na één les over het ontstaan van de pluriforme samenleving in Nederland worden overgestapt op de lessen multiculturele samenleving die u nog heeft liggen. Docenten hebben meer dan genoeg te doen en soms moeten dit soort keuzen worden gemaakt. Dat doet echter geen recht aan de gedachte achter dit nieuwe domein. De docent dient namelijk zijn leerlingen ook uit te leggen dat 'veranderingen in de manier van samenleven en in de maatschappelijke ordening: (i) vaak verband houden met politieke strijd over de verdeling van macht en middelen (mogelijk gevolg: sociale ongelijkheid) en (ii) het gevolg kunnen zijn van wetenschappelijke en technologische ontwikkeling (rationalisering en modernisering).' Ook hier is een link met *multicultu-*

reel wel mogelijk: u kunt aan de orde stellen dat de politieke strijd in ontwikkelingslanden meestal in het nadeel van armen uitvalt en dat de technologische ontwikkeling in deze landen ook nog eens achterblijft bij die van het rijke deel van de wereld, waardoor economische vluchtelingen hun heil in Nederland en andere rijke landen zoeken. Dan gaat u echter niet in op de veranderingen in de manier van samenleven in de Nederlandse maatschappij... en dat lijkt toch echt de bedoeling van deze eindterm te zijn.

ter illustratie van deze veranderingen en spanningen kan worden gebruikt is de discussie over de *weigerambtenaren*. In het regeerakkoord van het nieuwe kabinet staat dat ambtenaren van de burgerlijke stand mogen weigeren om personen van hetzelfde geslacht te trouwen, als er in de betreffende gemeente maar een collega is die dat wel wil doen. De gevoeligheid van dit politieke dossier laat zien welke spanningen de pluriforme samenleving met zich meebrengt. Het gaat hier niet om verschillen tussen de waarden en normen van al-

Foto: Edward Keating/Hollandse Hoogte

Homohuwelijk

De veranderingen en spanningen in onze samenleving die *niet* met de komst van mensen uit andere culturen samenhangen moeten dus ook een plek in het domein Pluriforme Samenleving krijgen. Een actueel politiek probleem dat bijzonder goed

lochten en autochtonen, maar om ambtenaren uit een streng-christelijke subcultuur die in problemen komen met hun geweten als ze twee mannen of twee vrouwen in de echt moeten verbinden. Dat is een probleem van de pluriforme, en niet van de multiculturele, samenleving.

Onnoembare misdaad

In de laatstgenoemde eindterm staan *maatschappelijke veranderingen, politieke strijd* en *modernisering* centraal. De openstelling van het burgerlijk huwelijk - een verandering in de maatschappelijke ordening - is het resultaat van politieke strijd. Deze

---

Homoseksualiteit was een zonde, een misdaad en een ziekte; nu is het de basis voor een huwelijk.

---

strijd werd door de christelijke partijen verloren en in het regeerakkoord heeft de ChristenUnie geprobeerd weer enig terrein terug te winnen. In de gemeente Smallerland leidde dit tot een nieuwe politieke strijd die resulteerde in een motie waarin werd gesteld dat alle trouwambtenaren bereid moesten zijn een huwelijk tussen twee personen van hetzelfde geslacht te sluiten. Als nog wat verder op de geschiedenis van dit onderwerp wordt ingegaan, kan aan leerlingen worden uitgelegd dat het *homohuwelijk* resultaat is van een paar eeuwen modernisering. Eerst was homoseksualiteit een zonde en een *crimen nefandum* (onnoembare misdaad). Pas toen de geneeskunde en de psychiatrie zich met het onderwerp gingen bemoeien werd het een ziekte. Na de Tweede Wereldoorlog kwam het idee op dat deze *ziekte* waarschijnlijk niet te genezen was, en langzamerhand ontdekte men dat ook homoseksuelen 'tot een vaste,

aan het huwelijk gelijkwaardige band in staat waren. Dat betekent echter nog niet dat iedereen tegenwoordig vindt dat homoseksuelen moeten kunnen trouwen.

Door één deur

Dat er in Nederland zeer verschillende subculturen bestaan die in onze pluriforme samenleving soms met elkaar door één deur moeten is mijn inziens de kern van het nieuwe domein. Die pluriformiteit brengt - naast allerlei positieve effecten - maatschappelijke en politieke problemen met zich mee. Natuurlijk moet met leerlingen worden besproken wat in onze multiculturele samenleving goed en minder goed gaat, maar moet ook worden uitgelegd waarom een wethouder van de ChristenUnie in Smallerland zijn werk als trouwambtenaar staakt nadat de gemeenteraad een motie over het homohuwelijk heeft aangenomen. ■

Wanneer vallen Pasen en Pinksteren op één dag?

HANS VAN DER HEIJDE

Pasen, Dankdag voor gewas en arbeid, Suikerfeest en Loofhuttenfeest. Hoe wordt in het domein Pluriforme Samenleving aan religieuze diversiteit vorm en inhoud gegeven? In deze beschouwing gaat Hans van der Heijde op zoek naar het antwoord.

Religie en religieuze diversiteit behoren bij Maatschappijleer aan de orde te komen, met name bij het domein Pluriforme Samenleving. De vraag is echter: wat moet dan worden geleerd en hoe pakt de docent dat het beste aan? Het gaat, mijns inziens, om vier hoofdelementen: (i) de verhouding tussen (Nederlandse) staat en religie/religieuze diversiteit, (ii) een beperkt overzicht van de kenmerken van de belangrijkste religieuze/levensbeschouwelijke stromingen, de seculiere inclus en hun respectieve aanhang, (iii) tolerantie, en (iv) kwesties en dilemma's.

Staat en religie

Met enige trots melden de meeste maatschappijleermethoden dat Nederland een lange traditie van geloofsvrijheid kent en dat de wording van de Nederlandse staat samenhangt met het verlangen naar die vrijheid. Daar valt historisch wel iets op af te dingen, maar feit is dat een lange traditie van een zekere mate van geloofsvrijheid tot religieuze diversiteit in Nederland heeft bijgedragen.

Die geloofsvrijheid is vastgelegd in Artikel 6 van de Grondwet. Dat artikel geeft tevens uitdrukking aan de scheiding van staat en religie, omdat het de staat verbiedt beperkingen aan het belijden van een godsdienst of levensovertuiging op te leggen. In feite draagt ook Artikel 3, over het op gelijke voet benoembaar zijn in openbare functies van alle Nederlanders, daartoe bij: uitsluiting op grond van religieuze overwegingen bij zulke benoemingen mag niet.

Behoort onderwijs een staatsaangelegenheid te zijn en, zo ja, dient de scheiding van staat en godsdienst zich dan tot het onderwijs uit te strekken? De vraag of er al dan niet een kruis in een klaslokaal mag hangen is in sommige staten een heet hangijzer gebleken. In de meeste democratische staten is onderwijs inderdaad voornamelijk een staatstaak en wordt de scheidslijn tussen staat en godsdienst naar het onderwijs doorgetrokken.

In Nederland spitst de discussie zich toe op het toestaan van en voorwaarden scheppen voor scholen op islamitische grondslag. Die discussie

hangt uiteraard samen met de unieke relatie tussen staat en godsdienst binnen het onderwijs, zoals in Artikel 23 is vastgelegd. Van Maatschappijleer mag terecht worden verlangd dat het op die discussie ingaat. Dat vereist enig inzicht in de achtergronden van dat artikel, maar die worden hier niet verder besproken.

Ingaan op de verhouding tussen staat en religie eist dus het aan de orde stellen van grondwetsartikelen. De huiver waarvan sommige maatschappijleerdocenten blijk geven als dat wordt gezegd, komt me als onge-rechtvaardigd voor. Goed burger-schap kenmerkt zich onder meer door begrip van grondrechten en bij-behorende (morele) plichten en dat begrip moet dan ook worden aange-kweekt. De relevante grondwetsarti-kelen kenmerken zich overigens door beknoptheid en klare taal en met de juiste didactiek zijn ze op elk niveau van voortgezet onderwijs begrijpelijk te maken.

Religieus panorama

Wat moet men eigenlijk weten van de religieuze hoofdstromingen, om te beginnen in Nederland? Wie op een neutrale school doceert zal, net als ik, vaak verbaasd staan over de gebrek-kige kennis van zelfs de elementair-ste zaken. Dat Pasen met meer dan de paashaas heeft te maken, dat Kerstmis niet over de kruisiging gaat en dat Mohammed geen islamitische Christus is, is voor een flink deel van de studenten aan een neutrale lera-renopleiding Maatschappijleer een verrassing, ik spreek uit ervaring. Uit die vaststelling valt een eenvou-dig minimumprogramma over de be-langrijkste religieuze stromingen in Nederland te destilleren: het katho-lieke en het protestantse christen-

dom, islam en jodendom. Wie aan-hangers van andere religies in zijn klassen heeft, kan die vier daarmee aanvullen. Kies van elk de belangrij-kste vieringen en laat leerlingen uit-zoeken wat hun betekenis is en waar-naar ze verwijzen.

Alle vier doen ze aan het in vergade-ring belijden van godsdienst in res-pectievelijk kerk, moskee of syna-goge. Enig begrip van hetgeen tijdens een dergelijke bijeenkomst gebeurt en hoe het gebouw daarop is inge-richt, is een minimumeis waaraan eenvoudig kan worden beantwoord. Projecteer een plattegrond van een katholieke of protestantse kerk, een moskee of een synagoge op de wand

en benoem de verschillende delen en hun functie. Verlaat later de school en bezoek met uw leerlingen de godshuizen: men is blij u te mogen ontvangen en geeft graag toelichting. Vergeet niet te wijzen op het vele ge-meenschappelijke van deze stromin-gen, maar laat ook de verschillen niet onderbelicht.

Het moeilijkst is natuurlijk de secu-liere stroming, omdat dat geen stro-

*Wat is het Suikerfeest?
(Foto: Bert Spietz.)*

ming is, met voorgangers, godshuizen en een heilig boek. Het is echter nodig leerlingen erop te wijzen dat een behoorlijk aantal mensen op redelijke gronden niet in een almachtig opperwezen en een hierna- en/of hiervoor maatschappelijk geloofd en aanneemt dat ethische beginselen en morele regels volstrekt menselijke producten zijn. Aan de mode van het *ietsisme* zou ik geen aandacht besteden, noch aan de nonsens van *intelligent design* (de onhandigheid van het menselijk lichaam is afdoende bewijs daartegen, en trouwens, een designer die leerkrachten geen ogen aan de achterkant van hun hoofd geeft, kan toch moeilijk intelligent worden genoemd?).

Tolerantie

Geloofsvrijheid is een mooi ding, maar is alleen vol te houden bij een minimum aan tolerantie in de samenleving. Tolerantie moet niet met respect worden verward. Ik respecteer het recht op geloofsvrijheid, maar dat betekent niet dat ik alles respecteer wat onder die paraplu allemaal wordt geloofd. Wat ik daaraan verwerpelijk of nonsens vind, wil ik ook verwerpelijk of nonsens kunnen noemen. De grenzen die in acht moeten worden genomen worden door fatsoen en afwijzing van repressie bepaald. Tolerantie is het onderdrukken van de neiging tot onderdrukken, dat wil zeggen: het accepteren van het bestaan van opvattingen en gedragingen die weliswaar als verwerpelijk worden beschouwd, maar waarvan het onderdrukken als nog verwerpelijker wordt geacht. Tolerantie en niet respect is de morele plicht die moet worden vervuld om geloofsvrijheid in stand te houden.

Kwesties en dilemma's

Elke religie meent de enige echte waarheid te bezitten en bovendien de wijsheid in pacht te hebben om die tot leefregels om te zetten. Dat gaat goed zolang religies niet met elkaar en met vrijzinnigen en ongelovigen botsen, maar dat is helaas niet altijd het geval - noch hebben ze altijd voldoende eelt op de ziel om zich niet door een grap of kritiek gekwetst te voelen. Kwesties en dilemma's voor het oprapen dus. Maatschappijleer zou die naam niet verdienen als het niet ook maatschappelijke kwesties en dilemma's op de lesagenda zet. Dit artikel beperkt zich tot een paar kwesties en dilemma's die aan andere (mensen)rechten dan die van geloofsvrijheid sec raken.

Tolerantie is het onderdrukken van de neiging tot onderdrukken.

Hoe verhoudt zich bijvoorbeeld de onaantastbaarheid van het eigen lichaam zich tot de praktijk van het besnijden van kinderen? Of de homohuwelijken: weliswaar is iedereen benoembaar in openbare functies en dus moeten ook fervente tegenstanders van het homohuwelijk als huwelijksambtenaar worden toegelaten, maar is die, als overheidsrepresentant, niet ook gehouden aan de plicht niet te discrimineren? Houdt dat dan niet in dat hij of zij niet mag weigeren een dergelijk huwelijk te voltrekken?

Ten slotte

Dit artikel bevat niet meer dan de contouren van lesinhouden over religie, religieuze diversiteit, geloofsvrijheid en de rechten en voorwaarden die daarmee zijn verbonden. Voor het onderdeel kennis van religie(s) moet niet meer worden beoogd dan een minimum aan feitelijke kennis. Het gaat om de beantwoording van eenvoudige vragen als:

- Wat is Pinksteren?
  - Waarom bidden moslims in een moskee in dezelfde richting en hoe weten ze dat dat de juiste richting is?
  - Waar staat dat vissymbool op de achterkant van sommige auto's voor en welke grap wordt gemaakt als dat symbool van pootjes is voorzien?
  - Heeft een moskee ook een priester?
  - Waarom is de Bijbel ook een heilig boek in de islam?
  - Wat is de bedoeling van de Ramadan?
  - Hoeveel katholieken, protestanten, moslims en joden telt Nederland eigenlijk?
  - Wat is het verschil tussen een dominee en een pastoor?
  - Wat zie ik in een kerk of moskee?
- Wanneer deze vragen met een pubquizformule worden getoetst is succes gegarandeerd. Waar het niet om gaat, en ook niet om moet gaan - bij Maatschappijleer althans - is een poging tot theologie of het zoeken naar religieuze essenties.
- Als een beetje religieuze basiskennis eenmaal aanwezig is, wordt het een stuk eenvoudiger de stap naar een hoger abstractieniveau te maken en inzicht te bieden in godsdienstvrijheid, scheiding van staat en kerk en de morele plicht tot tolerantie. ■

Armeense kwestie ligt gevoelig in klas

Turkse leerlingen accepteren geen genocide

WOLTER BLANKERT

Intercultureel onderwijs betekent dat rekening wordt gehouden met de achtergrond van de leerlingen. Hoe ver daarin moet worden gegaan is een punt van te-rechte discussie, maar vaak zijn de partijen horende doof voor elkaar. Een voorbeeld hiervan is de behandeling van de genocide in 1915 op de Armeniërs in een klas met Turkse leerlingen. Wolter Blankert gaat in dit [artikel](#) nader in op de gevoeligheid van dit onderwerp.

Dankzij een motie van de Christen-Unie, nu regeringspartij, erkent Nederland de genocide op de Armeniërs door de Turken als een vaststaand feit. Wetgeving die de ontkenning van deze genocide strafbaar stelt, zoals in Frankrijk is doorgevoerd, lijkt daarvoor niet langer uitgesloten. Moet een leerkracht dit er nu ook bij zijn Turkse leerlingen instampen? In Turkije zelf bestaat een liberale stroming voor wie de genocide als zodanig bespreekbaar is. Niet voor niets werd de begrafenis van de vermoorde Armeense journalist Hrant Dink in Istanbul bijgewoond door meer dan honderdduizend van deze liberale Turken die zich voor deze gelegenheid 'Armeniër' noemden. Een leerkracht op het vmbo die zich op deze liberale Turken beroept komt van een koude kermis thuis. De meeste Turken in Nederland zijn niet liberaal als het hun eigen identiteit als Turk raakt, zeker niet die op het vmbo. Als in een les met Turkse leerlingen bedoeld of onbedoeld het droevig lot van de Armeniërs in 1915 ter sprake komt, is het hoogst onverstandig van genocide te spreken.

Holocaust

Het is een historisch feit dat de Armeniërs slachtoffer zijn geworden van genocide in de huidige betekenis. Wel kan het een discussie opleveren of deze gruweldad vergelijkbaar is met de holocaust, de genocide op de joden. Deze onvermijdelijke associatie weerhoudt de Turken ervan de genocide als zodanig te erkennen. Op dat punt vinden zij, wrang misschien, Israël aan

af te schuiven op de Osmaanse sultans, waaraan de Turkse republiek onder Kemal Atatürk een einde had gemaakt. Die tactiek heeft Rusland enkele malen met succes toegepast. Turkije deed dat niet, maar bleef wel de omvang van de moordpartij glas-hard ontkennen.

Na 1945 hebben de Armeniërs, met grote immigrantengroepen in West-Europa en Noord-Amerika, steeds op de overeenkomsten tussen de holo-

nen de moordpartij zelf volmondig erkenden. Van enige anti-Armeense gevoelens bleek ook niets (in Nederland een vereiste om holocaustontkenners te straffen).

De kwestie was teruggebracht tot de vraag of de moordpartij genocide was en in het verlengde daarvan de vraag of die even erg als de holocaust was.

Gruweldaden

Bij de tweede vraag gaat het wel degelijk om een legitieme historische discussie. De Armeniërs in West-Turkije, met name die in Istanbul, werden grotendeels ontzien.

Overigens werden ook andere christelijke groeperingen slachtoffer en andere weer niet of nauwelijks. Aan gruweldaden kortom geen gebrek, maar de vergelijking met de holocaust gaat op verschillende punten mank. Die associatie verklaart waarom de meeste Turken in Nederland die term niet in verband met hun eigen geschiedenis willen brengen.

Zij prefereren aansluiting te zoeken bij andere gruweldaden waaraan de geschiedenis zo rijk is, met name bedreven door koloniale overheersers, ook nog na 1915. Gruweldaden die vaak hadden te maken met deportaties, die gepaard gingen met ziekte en hongersnood - de belangrijkste doodsoorzaak bij de Armeense slachtpartij. Bij de volksverdrrijvingen na opdeling van Brits-Indië in India en Pakistan kwam een veelvoud van het aantal Armeense slachtoffers om, maar daarvan is zeker dat dit niet van hogerhand was gepland. Bij de Armeense moordpartij was dat vrijwel zeker wel het geval. Wel kan erop worden gewezen dat er in dezelfde tijd ook in andere grensstreken lustig op los werd vermoord. Joseph Roth

Herdenking van de Armeense genocide bij het Tsitsernakaberd-monument in de Armeense hoofdstad Yerevan.

hun zijde. Ook de joodse staat heeft als standpunt dat andere gruweldaden niet met de holocaust op één lijn kunnen worden gesteld en dat men daarom de term genocide niet te kwistig moet gebruiken.

De genocide op de Armeniërs door Turken, en waarschijnlijk meer nog door Koerden (maar juist de Turken beschouwen Turkse Koerden als Turks), vond in 1915 plaats, ruim een kwart eeuw voor de holocaust. In beide gevallen gaat het om gebeurtenissen van enkele generaties terug. Voor de Armeniërs is het altijd frustrerend geweest dat zij zo weinig aandacht voor hun zaak hebben gekregen. Het was voor Turkije een koud kunstje geweest de gruweldad

caust en hun vervolging gehamerd. Merkwaardig is dat zij pas na een halve eeuw op de nodige successen kunnen bogen. In Nederland nam de Tweede Kamer een motie van de ChristenUnie aan waarin deze genocide werd *erkend*. In de praktijk bleek van toekomstige Kamerleden geëist te worden dat ze deze motie moesten onderschrijven. Bij andere moties is dat nimmer gevraagd.

De Armeense kwestie van 1915 veroorzaakte zo dat de Tweede Kamer in 2007 minder leden van Turkse komaf telt dan de partijen wenselijk vonden. Dat is niet direct een bijdrage aan de integratie van de grootste immigrantengroep. Bij de vele televisie-interviews destijds bleek dat de betrokke-

beschrijft in *De Radetzky mars* dat de Oostenrijkers hun Galicische landgenoten voor de zekerheid in groten getale opknoopten. Zo gek is die Turkse vergelijking met minder belaste gruweldaden daarom nog niet.

Eigen boezem

In het algemeen hebben naties grote moeite de hand in eigen boezem te steken. Deze eigenschap is niet aan Turkije voorbehouden. Willem Drees staat in de pas verschenen historische canon te boek als vader van de welvaartsstaat en niet als de minister-president van het Nederland dat door de Veiligheidsraad unaniem als agressor vanwege de Indonesië-politiek werd veroordeeld. Dit zeg ik niet om Drees zwart te maken, maar wel om enige voorzichtigheid te bepleiten bij de vraag naar beginselverklaringen bij historische kwesties.

Er is dan ook alle reden om deze kwestie, zeker als er Turkse leerlingen in de klas zitten, met omzichtigheid te behandelen. Het gruwelijke van het gebeuren zelf hoeft niet te worden gebagatelliseerd. De kans is groot dat er over het aantal doden een discussie losbrandt, want de cijfers van de Turkse overheid en de Armeniërs lopen ver uiteen. Diverse historici komen op ongeveer 700.000 doden (het dubbele van de Turkse versie en minder dan de helft van de Armeense). De leerkracht kan erop wijzen dat het niet om het aantal draait, maar om het idee een hele bevolkingsgroep - om welke reden dan ook - van het toneel te laten verdwijnen. Zolang de term *genocide* maar wordt vermeden en zolang maar wordt benadrukt dat ook een behoorlijk aantal andere landen boter op hun hoofd heeft, kunnen de Turkse leerlingen heel wat accepteren. ■

Religieproject Amstellyceum en het Montessori Lyceum Amsterdam

De secties Maatschappijleer van het Amstellyceum en het Montessori Lyceum Amsterdam doen sinds enige jaren samen een project over religie. Het doel van dit project is tweeledig. Enerzijds gaat het om kennisverwerving (leerlingen verdiepen zich in een aantal religies waarvan ze van te voren weinig of niets weten), anderzijds is het project gericht op het hebben van contact met leerlingen met een andere culturele achtergrond; contact dat er normaal gesproken niet is. Het Amstellyceum is een zwarte school, het Montessori Lyceum een witte.

De leerlingen werken tijdens het project in kleine, gemengd samengestelde groepen. Ze zijn op beide scholen, lunchen bij elkaar op school en bezoeken met z'n allen een protestantse kerk, een katholieke kerk, een moskee en een synagoge. Alle leerlingen maken aan het eind van het project een praktische opdracht. De praktische opdracht bestaat uit een inhoudelijk deel (wat heb ik geleerd?) en een ervaringsdeel (hoe was het om met deze leerlingen dit project te doen?).

De ervaringen met dit project zijn heel positief. Vooroordelen die bij de leerlingen leven over de leerlingen van de andere school blijken niet terecht, zo stellen ze na afloop zelf vast. De leerlingen weten door het project veel meer over (andere) religies, over achterliggende waarden en over de achterliggende gedachte bij gebruiken en rituelen.

Informatie

Van het religieproject is een dvd gemaakt. Bent u enthousiast over het project en bent u van plan zelf ook een dergelijk project te doen, dan kunt u de betreffende dvd bestellen, samen met de opzet en het programma van het project en de Praktische Opdracht. De kosten bedragen 15 euro (dat is inclusief portokosten). Als u dit bedrag overmaakt naar Montessori Scholengemeenschap Amsterdam, rekeningnummer 451002172 onder vermelding van 'dvd Maatschappijleer', wordt het materiaal u zo spoedig mogelijk toegestuurd. Voor meer informatie: Anique ter Welle (aniquewelle@mmla.msa.nl).

Anique ter Welle

Anique ter Welle is als docent Maatschappijleer verbonden aan het Montessori Lyceum Amsterdam.

In de voetsporen van Freudenthal

LIEKE MEIJS

Een symposium over maatschappijleerontwikkelingen diende als afscheid van vakdidacticus Jan Vis. Lieke Meijs doet verslag voor *Maatschappij & Politiek* en bepleit een taakverdeling onder docenten inzake hoorcolleges en denkopdrachten.

Met een symposium met als titel *Over ontwikkelingen in het vak Maatschappijleer*, nam de Rijksuniversiteit Groningen op 12 april jongstleden afscheid van Jan Vis, die met pensioen gaat. Er werd teruggeblikt op zijn carrière van bijna dertig jaar bij de vakgroep Sociologie en bij het Universitair Onderwijs Centrum in Groningen. Naar schatting duizend studenten en docenten Maatschappijleer zijn door Vis opgeleid, bijgespijkerd en nageschoold in masterclasses. Een memorabele loopbaan van een man die drie decennia lang een consistente visie op Maatschappijleer uitdroeg: kennis is de basis.

Liefde op tweede gezicht

Arthur Pormes, voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM), was een van de sprekers op het symposium. Zijn presentatie *Liefde op het tweede gezicht* ging over de toenadering tussen sociale wetenschappers en do-

centen Maatschappijleer, met als vaste ontmoetingsplaats de jaarlijkse Docentendag. Pormes wees op de bijdragen die de sociale wetenschappers aan de positie van het vak hebben geleverd door de vele lobbyactiviteiten, die zij mede hebben ondersteund, en de bijdrage aan de kwaliteit van het vak door alle door hen gegeven lezingen, alsook ook door de deelname aan de Commissie Schnabel.¹

De dromen van de NVLM-voorzitter over de kansen om in de toekomst deze liefde nog verder uit te bouwen, imponeerden echter het meest. Waarom niet een Jan Vis Instituut opgericht, naar voorbeeld van het Freudenthal Instituut, als de politiek toch het belang van maatschappelijke en politieke vorming voor alle leerlingen onderschrijft? Veel meer onderzoek naar maatschappijleeronderwijs zoals de promotieonderzoeken van Henk Dekker, Karin Wittebrood en Jan Vis zelf uiteraard, maar

ook meer aandacht voor de onderzoeken die maatschappijleerdocenten-in-opleiding uitvoeren. In zijn dromen zag Pormes ook promotieactiviteiten zoals die momenteel bij de bètavakken worden uitgevoerd met leerlingen die op universiteiten kosmische straling meten, auto's op zonne-energie bouwen en het heelal bestuderen. Dat soort dingen zou ook - gekoppeld aan onderwerpen van Maatschappijleer - in de gamavakken moeten gebeuren. Verder kreeg vakdidactiek in de dromen van Pormes een steviger plaats in de opleidingen. Al weet de docent Maatschappijleer alles van politiek, politieke systemen en structuren, dat betekent nog niet dat hij weet hoe hij in de lessen moet omgaan met de uitgesproken en meestal erg stellige meningen van 16-jarigen over politiek. Ook een mooi handboek voor vakdidactiek zou hierbij helpen.

Geen burgerschapskunde

Marieke van der Wal is de opvolgster van Vis als vakdidacticus in Groningen en in die hoedanigheid presenteerde zij op het symposium een lezing over Maatschappijleer en burgerschapskunde.

Sinds de politiek zich zorgen maakt over de sociale cohesie in de samenleving is het ouderwetse woord burgerschapskunde weer van stal gehaald. Het onderwijs dient een bijdrage te leveren aan (toekomstig) burgerschap van leerlingen. Om de zwaarte hiervan te onderstrepen is de eis van *burgerschapskunde* in het onderwijs bij wet geregeld. Het verplichte vak Maatschappijleer op havo/vwo krijgt met ingang van 2007 dan ook expliciet burgerschapskunde als doel, geconcretiseerd in de domeinen Rechtsstaat, Parlementaire

Democratie, Verzorgingsstaat en Pluriforme Samenleving. Van der Wal betoogde dat de traditionele opvatting van burgerschap, die vooral naar de verschillende aspecten van de relatie tussen overheid en burger verwijst, inmiddels is verruimd. Verwijzend naar de nadruk op de relaties van de burgers onderling, hanteert zij hiervoor de term *intimate burgerschap*. Ook de term *burger-schapcompetentie* wordt gebruikt, waarbij het complex van kennis, houdingen, vaardigheden en reflectie wordt gehanteerd. Onderzoek naar enkele nieuwe schoolboeken voor Maatschappijleer bracht Van der Wal tot de stelling dat Maatschappijleer geen burgerschapskunde in die ruime betekenis is, omdat er vooral aandacht aan kennis en vaardigheden wordt geschonken, en niet aan houdingen en reflectie. Verantwoord handelen van de burger komt niet aan bod.

Van der Wal betoogde dat burgerschapskunde toch vooral een gezamenlijke aangelegenheid voor de school moet zijn en niet in één enkel schoolvak moet worden ondergebracht. In de visie van Vis op Maatschappijleer dient dit vak toch eerst en vooral de kennisbasis over de samenleving aan te brengen, vooraleer het handelen van de burger aan bod komt.

Naast aandacht voor burgerschapskunde bij het nieuwe Maatschappijleer 1-programma, werd er op het symposium ook bij de vorderingen van de Commissie Schnabel stilgestaan. Victor Gijssels, lid van de Commissie Schnabel en Cito-medewerker voor Maatschappijleer, lichtte het rapport van de commissie toe. In nummer 2 van *Maatschappij & Politiek* van dit jaar schonk de redac-

tie daar overigens ook al aandacht aan.²

Arrangeur van leerprocessen

Jan Vis sloot de rij van sprekers. Zijn historische verhandeling *Maatschappijleer en haar integratie in het voortgezet onderwijs, de ontwikkeling van manusje-van-alles naar arrivé*, is ook in boekvorm verkrijgbaar.³ Het is boeiende literatuur omdat veel feiten rondom de ontwikkeling van het vak op een rijtje zijn gezet en omdat Vis - in navolging van Greetje van de Werf - uitlegt wat hij tegen het *nieuwe leren* en tegen de in het beoogde rol van de docent heeft. Dit alles is geargumenteerd met heel mooie citaten (antwoord van 4-havoleerling bij

Geschiedenis: 'Een koude oorlog is een oorlog waar geen vuur- maar kernwapens worden gebruikt'). Vis constateert dat het eerste doel van het vak Maatschappijleer in 1971, staatsburgerlijke vorming, daadwerkelijk in het programma van 2007 is gerealiseerd. De nieuwe naam met het predikaat *wetenschap* voor Maatschappijleer-2 vindt hij de uiteindelijke erkenning van een onomstreden positie van het vak. Het leek wel of hij zichzelf daarmee moed insprak: met het bereiken van die onomstreden positie was het juiste moment aangebroken om met pensioen te gaan.

Vis heeft nog wel grote zorgen over de kwaliteit van de leraar, en zeker de

leraar die het *nieuwe leren* vorm geeft. Zo wees hij erop dat met de vervanging van de term *bevoegdheid* door *bekwaamheid* in 2006 wel eens het startsein voor de ontacademisering van het onderwijs zou kunnen zijn gegeven. Het vak Maatschappijleer dient te worden gegeven door een eerstegraads bevoegd docent Maatschappijleer, die zich vooral vakspecialist voelt en daar ook trots

Foto: Rita C. Smaniotto, RU Groningen.

op is; daar wil Vis geen misverstanden over laten bestaan. Uitholling van die functie - waarneembaar in de introductie van termen als *coach of begeleider*, en erger nog *arrangeur van leerprocessen* - is hem een gruwel. De docent is kennisdrager en dat moet ook zo blijven.

Vraag

Ik ben het roerend met deze stelling eens, maar blijf wel met vragen zitten. Dat kennis de basis is, behoeft geen discussie, maar wel wat voor kennis die basis moet vormen. Zijn dit feiten, jaartallen, namen van staatssecretarissen en prinsesjes - en welke dan - of betreft het inzichtelijke kennis en hoe verwerven leerlingen

die? Frits van Oostrom bepleitte in zijn Kohnstammlezing, *Een zaak van alleman*, dunnere boeken en leraren die de koers uitzetten en structuur aanbrenge. Ook de maatschappijleerboeken mogen wat mij betreft dunner worden en worden ontdaan van informatie die leerlingen alleen voor een toets tot zich nemen en na twee maanden grotendeels weer zijn vergeten. Dat leren alleen maar via de leraar in de rol van arrangeur van leerprocessen loopt, is echter moeilijk te geloven.

Teveel leerlingen in de maatschappijleerlessen die ik zelf gaf en bijwoonde, volgen onvoldoende het 'gedreven betoog van de vakspecialist'.

Niet omdat ze ongemotiveerd zijn,

maar omdat het niemand lukt zeven lesuren op een dag aandachtig naar iemand te luisteren. Misschien moeten docenten onderling afspreken wie er per lesdag een hoorcollege mag geven, opdat de rest wordt uitgedaagd om boeiende, complexe opdrachten aan leerlingen te geven, zoals het uitvoeren van *denkopdrachten* die tot inzicht leiden in plaats van het opzoeken van voor de hand liggende antwoorden uit een voorgekauwde tekst. Jan Vis heeft helemaal gelijk als hij zegt dat daar wel goed opgeleide docenten Maatschappijleer voor nodig zijn, die de kennis hebben om dergelijke complexe opdrachten te maken. ■

Noten

1. Deze commissie heeft een nieuw concept examenprogramma voor het profielvak Maatschappijwetenschappen op havo/vwo ontwikkeld.
2. Zie: 'Maatschappijwetenschappen oriënteert zich op Nederland', in *Maatschappij & Politiek*, 2007, nummer 2, pp.12-14.
3. Eigen uitgave Jan Vis, Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen, Sociologie.

Profiel

Portret van Evelien van den Elshout
17 jaar, geboren in Voorburg en woonachtig in Den Haag.

Evelien zit in de vijfde van het vwo op Scholengemeenschap Dalton Voorburg. Ze is een maatschappelijk betrokken leerling die later Aardwetenschappen wil gaan studeren en dan voor GroenLinks in de Tweede Kamer wil. Ze maakt ondermeer deel uit van het debatteam van de school. Op de vraag wat ze van Maatschappijleer vindt gaf ze een verassend antwoord: 'Ik vind het niet zo leuk als het zou kunnen zijn. Ik vind de inhoud van het vak te beperkt en te oppervlakkig. De onderwerpen die wij nu hebben gehad zijn Politieke Besluitvorming en Massamedia. Het probleem van deze thema's is dat er geen echt goede en sprekende voorbeelden in zitten. Het blijft hangen in "dat het zo is" en grijpt niet terug op "waarom het is zoals het is", laat staan dat het verder gaat met "hoe het zou moeten zijn". Neem nu, Delphi, de methode waarmee wij werken. Het probleem van Delphi is dat de kern van de hoofdstukken op een onderbouwniveau zitten. Het is veel te veel gericht op reproductie van kennis waar ik voor mijn gevoel niets mee kan. De opgaven zijn van een lachwekkend niveau. Je wordt gewoon niet uitgedaagd om zelf te denken. Beter zou het zijn als Delphi een web-based boek maakt waarin actuele opdrachten aan de hand van artikelen uit kranten of opinieweekbladen worden aangeboden.' In de kern komt de kritiek van Evelien er dus op neer dat de stof

niet uitdagend genoeg is. Ondanks dat Evelien zich realiseert dat ze een bredere algemene ontwikkeling dan gemiddeld heeft (haar beide ouders waren geschiedenisdocent), denkt ze dat dit ook voor de andere vwo-5-leerlingen geldt: 'Je moet de dingen die je in het boek leest en in de lessen hoort, in de echte wereld terugzien. Anders verlies je motivatie. Door de geringe complexiteit van de stof verslapt de aandacht. Ik zie dit bij mijn medeleerlingen gebeuren. Het is toch niet echt moeilijk, dus waarom zou ik leren.' Mogelijk geeft een vak als Maatschappijwetenschappen wel de diepgang die zij zoekt. 'Ik zou dat vak zeker hebben gekozen als onze school het zou aanbieden', aldus Evelien.

Wat Evelien wel 'gaaf vond' was de praktische opdracht; zij heeft hiervoor met de Jongerengemeenteraad meegedaan. Tijdens deze dag, die jaarlijks door de gemeente Voorburg-Leidschendam wordt georganiseerd, maken 35, over zeven fracties verdeelde jongeren een dag lang kennis met de gemeentepolitiek. Zij moeten een beslissing nemen over een aantal jongerenprojecten. Het door de jongeren gekozen project wordt daadwerkelijk gerealiseerd. Evelien: 'Die dag was echt gaaf. Ik snap nu waarom besluiten in de politiek zo moeizaam worden genomen. Je verwerft op deze manier inzichten die je nooit uit een boek kan halen. Naar dit soort praktijkervaringen mag wel meer worden gezocht.'

MAATSCHAPPIJLEER OVER DE GRENS

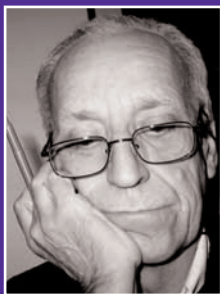
Bij het Instituut voor Publiek en
Politiek is ter gelegenheid van
de 25e Docentendag
Maatschappijleer het boekje
Maatschappijleer over de grens
verschenen. In dit boekje wordt
het maatschappijleeronderwijs in
negen landen in kaart gebracht.
Het gaat om Nederland, België,
Denemarken, Duitsland,
Engeland, Frankrijk, Italië, Spanje
en de Verenigde Staten.

Het boekje is te bestellen via de
website van het IPP:
www.publiek-politiek.nl of via
www.maatschappijpolitiek.nl.

Maatschappijleer over de grens
Auteurs: Regula Rexwinkel en
Ruud Veldhuis
62 pag.; prijs € 10,-

(Foto: Koen van Rossum)

Plasterks frisse kijk

Lang voor Ronald Plasterk pleitte ik al voor lastenverlichting van leraren door inperking van de vakanties. Dat is paradoxaal, maar niet tegenstrijdig: minder en kortere vakanties maken het leraren mogelijk efficiënter met hun tijd om te gaan. Het werkjaar bestaat nu uit een serie korte, maar heftige

spanningsbogen tussen vakanties. Men werkt steeds gedurende een paar weken zo intens naar de volgende vakantie toe, dat, zou een intervakantiële periode onverwachts met één dag worden verlengd, de helft van de leerkrachten het zou begeven. Kijk maar eens hoe gestrest leraren op Franse campings neerstrijken: de eerste dagen zijn ze een plaag voor hun gezin.

Er is een ander, hieraan verwant probleem: de helft van de jaarstof moet nu vóór de kerstvakantie, dus in nog geen derde van de tijd, behandeld zijn, want het leerjaar kent een berucht inefficiënte rafelrand aan het eind: werkweken, vergaderingen, feestjes van geslaagden, sportdagen, stages, toneel- en musicaluitvoeringen en andere frivoliteiten.

Ik heb ooit meegewerkt aan een internationaal vergelijkende studie naar de werkbelasting van leraren. Het punt waarop onze lespraktijk het meest afweek van die in andere Europese landen, bleek de ongehooflijke rommeligheid van de personele organisatie. Omdat bij ons een volledige betrekking praktisch irreëel is, zijn wij de absolute parttimekampioen. In Frankrijk werken alle leraren fulltime, al is dat maar zestien tot achttien lesuren, evenveel als de gemiddelde Nederlandse leraar, maar die betaalt alle uren die hij minder werkt dan 28 uur uit eigen zak.

In Vlaanderen houdt een volledige betrekking (twintig 22 lesuren) in dat de leraar dagelijks van acht tot vijf op school is en daar, naast lesgeven en surveilleren, alles doet, ook voorbereiden en nakijken. Er staat hem een goed geëquipeerde studieruimte ter beschikking. De onderwijsorganisatie is sterk cultuurbepaald, maar dit Vlaamse model lijkt me, *mutatis mutandis*, voor ons zo gek nog niet. De volledige betrekking wordt 22 lesuren, verspreid over vijf hele werkdagen. Rond de Kerst krijgt de leraar drie weken vakantie, in de zomer vijf. Alleen in die constellatie kan een leraar zich comfortabel in de stof nestelen en zonder stress het schooljaar doorkomen. En... we houden de leerlingenvlucht over onze zuidgrens tegen.

Grom

Lesmateriaal

Opdracht Tijdbalk

Van oudsher is Nederland al een pluriforme samenleving. Om hier meer inzicht in te verkrijgen ga je in een groepje een tijdbalk maken. In deze tijdbalk laat je duidelijk zien wanneer welke nieuwkomers zich in Nederland vestigden. Je beschrijft ook wat de reden van hun komst was.

Opdracht Grondrechten en de pluriforme samenleving

De klas wordt in groepjes verdeeld. De docent verstrekt een aantal stellingen, waarover in deze groepjes wordt gediscussieerd. Die discussies moeten uitmonden in een groepsstandpunt, dat op papier wordt gezet. De standpunten worden klassikaal besproken. Als alle stellingen zijn geweest krijg je van de docent een document met artikelen uit de Grondwet. Vervolgens ga je uitzoeken welke stelling over welk grondrecht gaat en of die stelling wel of niet strijdig is met een of meer grondrechten.

De pluriforme samenleving

De Nederlandse samenleving kenmerkt zich door pluriformiteit. Er bestaat een grote diversiteit aan levensovertuigingen, opvattingen, waarden en normen. Van oudsher is de Nederlandse staat een vrijhaven en toevluchtsoord voor mensen die hun (religieuze) overtuigingen in vrijheid en openheid konden beleven. Deze vrijheid is een groot goed en is verankerd in de Nederlandse Grondwet. Naast culturele en economische verrijking levert deze veelvormigheid ook maatschappelijke spanningen op. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de maatschappelijke discussie over de integratie van nieuwkomers.

Dit lesmateriaal is geschikt voor leerlingen in het voortgezet onderwijs. Het doel van de eerste opdracht (*Tijdbalk*) is het verkrijgen van inzicht in het ontstaan van de huidige pluriforme samenleving.

In de tweede opdracht (*Grondrechten en de pluriforme samenleving*) krijgt de leerling meer inzicht in de grondrechten die bij een pluriforme samenleving horen. In deze opdracht heeft de docent een leidende rol. De docent verdeelt de klas in een aantal groepjes. Vervolgens laat hij de leerlingen een aantal stellingen zien. De groepjes krijgen de tijd om hun standpunten over de stellingen op papier te zetten. Daarna worden die klassikaal besproken. Als alle stellingen zijn besproken verstrekt de docent de leerlingen een selectie van artikelen uit de Grondwet, met name artikelen over de grondrechten. Vervolgens onderzoeken de leerlingen of de in de stellingen verwoorde standpunten aansluiten bij de grondrechten uit Hoofdstuk 1 van de Grondwet.

Voorbeelden voor mogelijke stellingen zijn:

- Moslims mogen geen partij oprichten en deelnemen aan de verkiezingen.
- Een politieke partij mag vrouwen weigeren als lid.
- Een moslim mag een spottende cartoon over Jezus maken.
- Extremistische jongeren mogen tegen de komst van een asielzoekerscentrum demonstreren.
- Trouwambtenaren mogen niet meer weigeren om een homohuwelijk te voltrekken.

Voor meer informatie over het ontstaan van de huidige pluriforme samenleving en artikelen uit de Grondwet kunt u terecht op de internetpagina www.schooltv.nl. Op www.overheid.nl vindt u de relevante Grondwetsartikelen.

Iris Gerdez

Nieuws van het bestuur

Burgerschapscompetenties in mbo

Vlak voor het Paasweekeinde maakte staatssecretaris van Onderwijs Marja van Bijsterveldt bekend dat zij de verplichte invoering van het competentiegericht onderwijs op het mbo tot 2010 zal uitstellen. Het NVLM-bestuur heeft in een brief aan de staatssecretaris zijn tevredenheid over dit besluit kenbaar gemaakt en verzocht de bewindsvrouw om met het bestuur van gedachten te wisselen over de inhoud en de invulling van de burgerschapscompetenties. Inmiddels heeft de staatssecretaris een delegatie uit het bestuur uitgenodigd voor een gesprek over dit onderwerp. Dit gesprek zal waarschijnlijk in juni plaatsvinden.

In het NVLM-jaarverslag van 2006 werd aangekondigd dat er plannen waren voor een nieuwe internetpagina over dit onderwerp. Deze pagina is inmiddels gerealiseerd en is te vinden op www.bucos.nl.

Profielwerkstuk wedstrijd

Zoals al eerder gemeld hebben de Vrije Universiteit in Amsterdam, de Universiteit van Tilburg en de NVLM het initiatief voor profielwerkstukwedstrijd genomen. Dit jaar is gestart met een *pilot* en zijn in totaal 15 profielwerkstukken Maatschappijleer ingezonden. In de maand mei zal de jury bekendmaken wie in de prijzen zijn gevallen.

Symposium in Groningen

Op 22 april organiseerde de Rijksuniversiteit Groningen een symposium ter gelegenheid van het afscheid van Jan Vis als vakdidacticus Maatschappijleer. Bij het symposium werd aandacht besteed aan nieuwe inzichten over politieke socialisering en de ont-

wikkeling van het vak in Nederland en Duitsland.

Eén van de sprekers was de Duitse hoogleraar Dirk Lange van de Universiteit Oldenburg, tevens voorzitter van de Duitse vakinhoudelijke vereniging van leraren Maatschappijleer. Met hem heeft het NVLM-bestuur afgesproken dat de twee verenigingen samen een studiedag zullen organiseren, waarbij ervaringen zullen worden uitgewisseld.

Ook ondergetekende mocht een lezing verzorgen. Daarin heb ik aangegeven waar volgens mij nog ruimte ligt voor de versterking van contacten tussen de universiteiten en scholen, tussen sociale wetenschappers en maatschappijleerdocenten. Ten eerste zou er meer onderzoek naar het maatschappijleeronderwijs in Nederland kunnen worden gedaan. Ten tweede zouden faculteiten voor Sociale Wetenschappen meer initiatieven kunnen ontplooiën om scholieren een beter beeld van die opleidingen te geven. Ten derde zou er in de lerarenopleidingen meer aandacht voor vakdidacticus moeten zijn. Ten vierde zou er eigenlijk een soort Freudenthal Instituut voor Maatschappijleer moeten worden opgericht. Als de beschrijving van dat bestaande instituut voor wiskunde en rekenen iets wordt aangepast, krijgt men de volgende omschrijving van het nog op te richten instituut: 'Het Maatschappijleer Instituut (MI) doet onderzoek naar het leren en onderwijzen van Maatschappijleer. Het doel is de verbetering van het maatschappijleeronderwijs op alle onderwijsniveaus. Daarbij staat het burgerschap van kinderen en jonge volwassenen centraal. Dit doel probeert het instituut te bereiken door:

- ontwikkeling van onderwijs dat is gebaseerd op theoretische inzichten,
- onderzoek gericht op de ontwikkeling van een dynamische theorie over het leren en onderwijzen van Maatschappijleer,
- het in praktijk brengen van de resultaten van ontwikkeling en onderzoek,

- verzorging van professionalisering van docenten,
  - het onderhouden van netwerken van docenten, onderzoekers, universiteit, media, politiek, enzovoorts,
  - verspreiding op brede schaal van ontwikkelde kennis en materialen, zowel nationaal als internationaal.
- Het streven is dat het leren van Maatschappijleer, binnen en buiten school, een uitdagende activiteit is waarbij de talenten van leerlingen optimaal worden benut. Zo verwerven zij die kennis en vaardigheden die ze later in het dagelijks leven, maatschappij, beroep of wetenschap nodig hebben'.
Dát zou toch heel mooi zijn?

Arthur Pormes

NVLM-bestuur

Arthur Pormes, voorzitter

telefoon: 0346-262888

e-mail: a.pormes@brokledede.nl

Coen Gelinck, secretaris

Nieuwe Prinsengracht 78 II

1018 VV Amsterdam

telefoon: 020-6866972

e-mail: coen@wxs.nl

Tom Stroobach, penningmeester

telefoon: 0320-249481

e-mail: tstroobach@hotmail.com

Ingrid Faas

ingridfaas@gmail.com

Rob van Otterdijk

r.vanotterdijk@chello.nl

Regula Rexwinkel

rexraats@planet.nl

Hans Teunissen

hans_teunissen@hotmail.com

Glenn Truideman

gmtruideman@home.nl

Felix van Vugt

felix.vanvugt@tiscali.nl

Girekening NVLM: 1889654

www.nvml.nl

■ Burgerschapscompetenties in het mbo

Over de verplichte invoering van het competentiegericht onderwijs op het mbo (in 2010) en de inhoud en invulling van de burgerschapscompetenties (zie ook de mededelingen van het NVLM-bestuur) is een internetpagina opgezet. De informatie is te vinden op internetpagina www.bucos.nl.

■ Oorlog tegen terrorisme

Hoe staan we er nu voor met het vraagstuk van vredeshandhaving, nu het Oost-Westconflict dat vraagstuk niet langer belast? In welke opzichten is de wereldsituatie en -problematiek sindsdien veranderd en wat zijn de consequenties daarvan voor de ontwikkeling van de machtsverhoudingen in de wereld, de transatlantische betrekkingen, het Europese integratiestreven, de positie en de rol van de Verenigde Naties, de kernwapenproblematiek enzovoorts? Kan 9/11 qua historische gebeurtenis op ËEn lijn met augustus 1914, het begin van de Eerste Wereldoorlog, worden gesteld en luidt dat zoals augustus 1914 een nieuwe periode van internationale instabiliteit in zoals de Duitse filosoof Jürgen Habermas meent? Dit zijn vragen die in het jaarboek Van Koude Oorlog naar oorlog tegen het terrorisme aan de orde komen om zodoende meer inzicht te scheppen in de internationale context waarin het politieke en maatschappelijke gebeuren zich nu afspeelt en het belang daarvan te onderstrepen.

W. Couwenberg (e.a.), Van Koude Oorlog naar oorlog tegen het terrorisme, achtergrond en problematiek huidige wereldpolitiek, Uitgeverij Damon, Budel 2007, 144 pp., ISBN 978-90-5573-798-7, prijs € 16,90.

Zie ook: www.damon.nl.

■ Nederlandse premiers

In het boek *Onze premiers (1901-2002)* gaat historicus Han van der Horst na hoe de weg naar de politieke top verliep van de 21 premiers, van Abraham Kuyper tot Wim Kok, die Nederland in de eenentwintigste eeuw telde. Welke opleiding genoten zij? Uit welke milieu kwamen zij voort? Wat waren hun normen en waarden? Wat hebben de premiers gemeen? Als rode draad door het boek loopt de vraag waarom juist deze mannen de vererende uitnodiging van Hare Majesteit kregen. Was dat een brandende ambitie of struikelden ze meer het Torentje binnen? Ook geeft Van der Horst tips en trucs voor de premiers van deze eeuw. Het boek bevat een uitvoerige jaartallenlijst, een overzicht van de uitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen en afzonderlijke biografieën.

Han van der Horst, *Onze premiers (1901-2002)*, Uitgeverij Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 2007, 352 pp., ISBN 978-90-253-2056-0, prijs € 22,50.

■ Oordelen over religie

De berichtgeving van de media betreft vooral, en soms zelfs uitsluitend, de problematische eigenschappen van religie: conservatisme, intolerantie, gewelddadigheid, vrouwonvriendelijkheid, onredelijkheid, obscurantisme, onvrijheid. Maar zijn dat wel eigenschappen van religie? Of zijn het sociale en politieke verschijnselen die ten onrechte met religieuze oorzaken worden geassocieerd of waarvoor religie

ge/misbruikt wordt als legitimatie, excuus of ideologie? Zijn de verwijten aan het adres van de religie weloverwogen bezwaren tegen het fenomeen als zodanig of zijn het stokken om de hond te slaan?

Hebben de genoemde negatieve eigenschappen weinig met religie te maken maar veel met de bekrompenheid van degenen die zich gelovig noemen en menen dat hun gewelddadigheid, intolerantie of conservatisme door God worden gelegitimeerd? Of met de bekrompenheid van degenen die zich ongelovig noemen en die menen dat mensen die gelovig zijn noodzakelijkerwijs gewelddadig, intolerant en conservatief moeten zijn?

In het boek *Geloof en verlichting* laten wetenschappers hun licht over deze vragen schijnen. Ze komen tot antwoorden die genuanceerder zijn dan veel gelovigen en ongelovigen lief is. Hans van der Ven (red.), *Geloof en verlichting, Oordelen over religie*, Uitgeverij Damon, Budel 2007, 192 pp., ISBN 978-90-5573-765-9, prijs: € 16,90. Meer informatie: www.damon.nl.

■ Rapport Commissie Schnabel

De Commissie Maatschappijwetenschappen onder voorzitterschap van Prof. dr. Paul Schnabel heeft in opdracht van de voormalig minister van Onderwijs een advies uitgebracht over een nieuw examenprogramma Maatschappijwetenschappen voor havo/vwo. Het adviesrapport wordt begin juni aangeboden aan staatssecretaris Marja van Bijsterveldt. In het advies van de commissie worden de kaders en uitgangspunten voor een nieuw examenprogramma Maatschappijwetenschappen geschetst, dat naar verwachting vanaf 2010 zal worden ingevoerd. De commissie adviseert de staatssecretaris het rapport voor een reactie voor te leggen aan docenten, vakdidactici en andere deskundigen. Ook wordt geadviseerd om een vervolgc commissie in te stellen die tot opdracht krijgt om, mede op basis van de bevindingen van de raadpleging, een voorstel te doen om te komen tot een 'definitief' programma. Belangstellenden kunnen het advies downloaden via www.slo.nl of een gratis exemplaar aanvragen bij het secretariaat: SLO, Willy Geelhoed, w.geelhoed@slo.nl, telefoon 053 4840274.

(advertentie)

**BONT VOOR DIEREN
LESPAKKET**

Op speelse wijze maken leerlingen kennis met een maatschappelijke kwestie: **bont**. Het rijk geïllustreerde lespakket biedt heldere informatie en afwisselende opdrachten over **bont, mode en dieren**.

Bestellen: lespakket@bontvoordieren.nl of (020) 676 65 01. Verzendkosten: € 3,-

Het komende nummer van

Maatschappij & Politiek

verschijnt op 27 augustus

Kijk op www.wegwijsdagen.nl

en breng uw leerlingen in aanraking met gemeentepolitiek

Op deze nieuwe website vindt u alle informatie over een Wegwijsdag op het gemeentehuis voor uw leerlingen. Zo geeft een kort filmpje een goed beeld van een Wegwijsdag in de praktijk. Project en website zijn een initiatief van het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP).

Tijdens een Wegwijsdag leren 40 tot 70 leerlingen hoe gemeentepolitiek in zijn werk gaat. Zij kruipen zelf een dag in de rol van gemeenteraadslid en leren zo van alles over macht, democratie en lobbyen. De leerlingen worden verdeeld in groepen en elke groep bedenkt een project. De gemeente stelt 1250 euro beschikbaar om één van die projecten ook daadwerkelijk uit te voeren. Aan het eind van de dag besluiten de leerlingen in een 'gemeenteraadsvergadering' welke project mag worden uitgevoerd.

Kijk voor een uitgebreide beschrijving op www.wegwijsdagen.nl.

Als u een Wegwijsdag wilt laten organiseren kunt u contact opnemen met uw gemeente. Wijs daarbij een ambtenaar of raadslid op de website en vraag of de gemeente een Wegwijsdag wil faciliteren.

Ook kunt u (via diezelfde website) het IPP vragen contact op te nemen met uw gemeente.

Onze ervaring is echter dat direct contact tussen de school en de gemeente het snelst tot resultaat leidt. Natuurlijk kunt u met vragen altijd bij het Wegwijsteam van het IPP terecht:

T (020) 521 76 00, E info@wegwijsdagen.nl.

POSTER

De Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) heeft samen met het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP) een aantal posters laten drukken waarmee in uw lokaal reclame voor Maatschappijleer 2 (vmbo) en Maatschappijwetenschappen (havo/vwo) kan worden gemaakt. Wij denken dat deze poster de interesse van leerlingen voor het examenvak kan wekken. Bezoekers van de Docentendag hebben inmiddels een poster gekregen. Als u ook een poster wilt ontvangen kunt u terecht op de internetpagina van de NVLM (www.nvlm.nl).

Zolang de voorraad strekt!

Click on Europe: gastlessen en debat voor 3&4 vmbo

*een aantrekkelijk pakket om uw lessen
over Europa inhoud te geven;
vakoverstijgend* en aansluitend bij de
leefwereld van de vmbo-leerling*

Leerlingen verdiepen zich bijvoorbeeld in praktische vragen: wat als ik een snackbar wil openen in Salou, of wat als ik wil trouwen met een Hongaar? Daarnaast gaan de leerlingen in gesprek met een jongere over de vraag: 'wat heb ik met Europa?', en krijgen zij een workshop debatteren. Dit alles leidt tot een spetterend debaTainment in het poppodium in uw regio.

Aan het debaTainment doen 400 vmbo leerlingen mee, onder professionele begeleiding. Een band, uitgekozen door de leerlingen, zorgt voor de nodige entertainment. De website www.clickoneurope.nl wordt het domein van de leerlingen. Zij kunnen hun eigen bijdragen aan de site leveren en deze direct wereldkundig maken.

**Aangeboden door Alice O educatie in wereldperspectief,
Cultuur in School Tilburg (CiST) en
Instituut voor Publiek en Politiek (IPP)**

Het project vindt plaats in het schooljaar 2007-2008. U kunt zich tot half juni inschrijven via een e-mail aan m.jansen@aliceo.nl. Vermeld de naam van school en docent, volledig adres, telefoon, e-mail, aantal klassen en leerlingen (kosten per debaTainmentdeelnemer € 5). Eind juni maken wij bekend wanneer Click on Europe in uw regio plaatsvindt.

Meer informatie: 020 620 48 15 (Alice O)

* CKV, geschiedenis en maatschappijleer

Maatschappij & Politiek

is een uitgave van het Instituut voor Publiek en Politiek. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactiesleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

Redactie

Wolter Blankert, Radboud Burgsma, Coen Gelinck, Iris Gerdez, Hans van der Heijde (hoofred.), Lieke Meijs, Gerard van Rossum, Matthijs van Waveren, Jeff Peck (correspondent New York, VS).

Eindredactie

Maarten Cras

Vormgeving

Addy de Meester

Foto omslag

Studio Koning

Druk

Drukkerij Haasbeek

Uitgever

Instituut voor Publiek en Politiek,

Prinsengracht 911-915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail: uitgeverij@publiek-politiek.nl

Redactiesecretariaat

Instituut voor Publiek en Politiek

Prinsengracht 911-915

1017 KD Amsterdam

telefoon 020 521 76 00

e-mail: m&p@publiek-politiek.nl

Abonnementenprijs M & P

€ 40,75 per jaar, Studenten € 35,30, scholen

en instellingen € 44,90. M & P verschijnt

acht keer per jaar. Losse nummers

€ 5,40 (exclusief verzendkosten).

Nieuwe abonnementen

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan na ontvangst van het abonnementsgeld. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Abonnementen kunnen ook worden aangegaan met terugwerkende kracht. Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

Het vakblad voor maatschappijleer
nu ook op internet!

www.maatschappijenpolitiek.nl

